

कार्यकारी सारांश

कार्यकारी सारांश

भारताचे नियंत्रक आणि महालेखापरीक्षक यांचा हा अहवाल, शासकीय विभाग, स्वायत्त संस्था आणि महाराष्ट्र शासनाच्या सार्वजनिक उपक्रमांच्या अनुपालन लेखापरीक्षणामुळे उद्भवलेल्या बाबींशी संबंधित आहे. अनुपालन लेखापरीक्षण म्हणजे भारताचे संविधान, लागू कायदे, नियम, विनियम आणि अधिकाऱ्यांनी जारी केलेले विविध आदेश आणि सूचनांचे अनुपालन केले जात आहे की नाही हे तपासण्यासाठी, लेखापरीक्षित संस्थांच्या खर्चाची आणि महसुलाची केलेली तपासणी.

लेखापरीक्षणाचे महत्त्वपूर्ण परिणाम राज्य विधानमंडळाच्या निदर्शनास आणणे हा या अहवालाचा प्राथमिक उद्देश आहे. लेखापरीक्षणाच्या निष्कर्षामुळे कार्यकारिणीला सुधारात्मक कृती करण्यास सक्षम करणे आणि धोरणे आणि निर्देश तयार करणे अपेक्षित आहे ज्यामुळे संस्थेच्या कार्यचालन कार्यक्षमतेत आणि वित्तीय व्यवस्थापनात सुधारणा होईल आणि अशा प्रकारे चांगल्या प्रशासनाला हातभार लागेल.

या अहवालात तीन प्रकरणांमध्ये लेखापरीक्षण निष्कर्षांचा समावेश आहे. **प्रकरण I** मध्ये "प्रस्तावना, लेखापरीक्षण केलेल्या घटकांची प्रोफाइल, लेखापरीक्षणाचे नियोजन आणि आयोजन, लेखापरीक्षणाला शासनाचा प्रतिसाद", **प्रकरण II** मध्ये शासकीय विभागांशी संबंधित लेखापरीक्षण निरीक्षणे आणि **प्रकरण III** सार्वजनिक उपक्रमांशी संबंधित लेखापरीक्षण निरीक्षणे समाविष्ट आहेत.

या अहवालातील प्रमुख निष्कर्षांचा सारांश खाली सादर केला आहे:

प्रकरण I: प्रस्तावना

अतिरिक्त मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव यांच्या नेतृत्वाखाली महाराष्ट्र शासनाचे 14 विभाग, नऊ स्वायत्त संस्था आणि 64 सार्वजनिक उपक्रम आहेत ज्यांचे लेखापरीक्षण महालेखाकार (लेखापरीक्षा)-II, महाराष्ट्र, नागपूर द्वारे केले जाते.

लेखापरीक्षण अहवालामध्ये अंतर्भूत असलेले 112 परिच्छेद आणि पुनरावलोकनांवरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापन प्रतीक्षित होते. लोक लेखा समिती आणि सार्वजनिक उपक्रम समितीच्या 319 शिफारशींवर कारवाई केलेल्या टिप्पण्या 14 विभागांकडून प्रतीक्षित होत्या.

प्रकरण II: व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: राज्य शासकीय विभाग

सार्वजनिक बांधकाम विभागाद्वारे हाती घेतलेली इमारती आणि रस्ते ठेवी कामे

सार्वजनिक बांधकाम विभागाद्वारे हाती घेतलेल्या इमारती आणि रस्ते ठेवी कामांच्या लेखापरीक्षणात असे दिसून आले की कामे रखडण्यासाठी आणि सार्वजनिक बांधकाम विभागासाठी दायित्व निर्माण करण्यासाठी निधीचे अपुरे विमोचन कारणीभूत आहे.

ठेवी कामे पूर्ण झाल्यानंतरही दुर्मिळ सरकारी निधीमधील ₹ 22 कोटी इतका मोठा निधी सार्वजनिक बांधकाम विभागांकडे अखर्चित राहिला. सार्वजनिक बांधकाम विभागाद्वारे विद्युतीकरण, पाणी पुरवठा आणि पूर्ण झालेल्या इमारती हस्तांतरित करण्यात न आल्यामुळे वापरकर्ता विभाग वांछित उद्देशासाठी बांधकाम केलेल्या इमारती/पायाभूत सुविधांचा वापर करू शकले नाही. अपुरे सर्वेक्षण आणि अयोग्य अंदाजाच्या परिणामी टाळता येण्याजोग्या अतिरिक्त बाबी आणि परिमाणाचे आधिक्य याची उदाहरणे आढळून आली. विनिर्दिष्ट गुणवत्ता नियंत्रण निकषांचे पालन करण्यात कमतरता निदर्शनास आल्या. निधीचे वळतीकरण, एकाच कामासाठी एकापेक्षा अधिक ओळख पत्र तयार करणे आणि ठेव-अंशदान संनियंत्रण प्रणाली (DCMS) मध्ये कामाची स्थिती प्रदर्शित न करणे या घटनाही लक्षात आल्या. ठेवी कामांवर देखरेख आणि नियंत्रणाच्या अभावी महाराष्ट्र शासनाची दुर्मिळ आर्थिक संसाधने अपुऱ्या कामांमुळे विनावापर किंवा अवरोधित राहिली.

महाराष्ट्रात स्वर्गीय उत्तमराव पाटील वन उद्यान निर्माण करण्याच्या योजनेची अंमलबजावणी

'स्वर्गीय उत्तमराव पाटील वन उद्यान' म्हणून संबोधल्या जाणाऱ्या आणि महाराष्ट्र शासनाच्या योजनेतर्गत घेण्यात आलेल्या 67 जैव-विविधता उद्यानांपैकी केवळ 15 जैव-विविधता उद्याने पूर्णत्वास जाऊ शकली आणि हस्तांतरित करण्यात (मार्च 2021) आली. जागांच्या अयोग्य निवडीमुळे अयशस्वी वृक्षारोपण आणि अशासकीय जमिनीवर उद्यानांची निर्मिती झाली. अंदाजपत्रक आणि खर्च यावर नियंत्रणाचा अभाव होता. निधी कमी दिल्यामुळे योजनेची मुदत वाढली आणि बहुतांश उद्याने अपूर्ण राहिली. निर्धारित कालावधीत जैव-विविधता उद्याने पूर्ण न झाल्यामुळे आणि जैव-विविधता उद्यानांच्या निर्मिती दरम्यान तयार केलेल्या मालमत्तेच्या देखभालीसाठी तपशीलवार प्रकल्प अहवालात कोणतीही तरतूद नसल्यामुळे निर्मित मालमत्तेचा न्हास झाल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले.

वस्तू आणि सेवा कर ट्रांझिशनल क्रेडिट्स

"वस्तू आणि सेवा कर ट्रांझिशनल क्रेडिट्स" च्या लेखापरीक्षणात असे दिसून आले आहे की करदात्यांनी वस्तू आणि सेवा कर TRAN-1 मध्ये अनियमित घोषणेमुळे ट्रांझिशनल क्रेडिट्सचा अतिरिक्त लाभ घेतल्याची प्रकरणे लेखापरीक्षणाला आढळून आली. करदात्यांनी सर्व विहित रिटर्न्स भरले नसतानाही अनियमित ट्रांझिशनल क्रेडिटचा लाभ घेतला. भांडवली वस्तू, ट्रांझिटमधील वस्तू आणि प्रगतीपथावरील कामे/ तयार वस्तूंमध्ये समाविष्ट असलेल्या इनपुटवर ट्रांझिशनल क्रेडिटच्या अनियमित लाभाची प्रकरणे देखील लेखापरीक्षणाला दिसून आली. वारंवार मागणी करूनही करदात्यांनी प्राप्त केलेल्या ट्रांझिशनल क्रेडिटच्या दाव्यांच्या पडताळणीशी संबंधित अभिलेख

तपासणीसाठी सादर करण्यात राज्य कर आयुक्त अयशस्वी ठरले त्यामुळे विभागाद्वारे ट्रांझिशनल क्रेडिटच्या पडताळणी बाबतच्या परिणामकारकतेची आणि आंतरिक नियंत्रण यंत्रणेची लेखापरीक्षा खात्री करू शकले नाही.

वस्तू आणि सेवा कर परतावा

"वस्तू आणि सेवा कर परतावा" च्या लेखापरीक्षणातून उघडकीस आले की परतावा अर्जाचा अर्ज संदर्भ क्रमांक तयार करण्यापूर्वी करदात्याचे इलेक्ट्रॉनिक क्रेडिट/कॅश लेजर डेबिट केले गेले नाहीत, परिणामी अनियमित परतावा मंजूर झाला. परतावा आदेश जारी करण्यास विलंब झाल्याची प्रकरणे होती, ज्यामुळे व्याज भरण्याची जबाबदारी निर्माण होते. एकूण देय रकमेपेक्षा जास्तीचे तात्पुरते परतावे दिल्याचेही लक्षात आले. निर्यातीचा पुरावा घेतल्याशिवाय शून्य रेटेड निर्यातीचे परतावे विभागाने दिले. भांडवली वस्तूंवरील इनपुट टॅक्स क्रेडिट, इनपुट सेवा आणि वस्तू व सेवा कर-पूर्व बीजके, जेथे लागू असेल तेथे परतावा मंजूर करण्यात विभागाने चूक केली. समायोजित एकूण उलाढाल, निव्वळ इनपुट टॅक्स क्रेडिट, बीजकांचे मूल्य यासारख्या घटकांचे चुकीचे मूल्य विचारात घेतल्याची प्रकरणे लक्षात आली ज्याचा परिणाम जास्त परतावा देण्यात झाला. सदर क्रेडिटच्या अपात्रतेमुळे अप्रयुक्त इनपुट टॅक्स क्रेडिटचा परतावा दावा नाकारल्यावर, विभागाने दावेदाराच्या इलेक्ट्रॉनिक क्रेडिट लेजरमध्ये नाकारलेल्या रकमेचे पुन्हा क्रेडिट सुनिश्चित केले नाही. विभागाने परतावा आदेशांच्या संप्रेषणाचा डेटा समकक्ष कर अधिकाऱ्यांना सादर केला नाही, परताव्याच्या दाव्यांच्या उत्तर-लेखापरीक्षणाशी संबंधित डेटा आणि करदात्याला वस्तू आणि सेवा कर परताव्याच्या भुगतान पद्धतीचा डेटा वारंवार विनंती करूनही लेखापरीक्षण पडताळणीसाठी सादर केला नाही.

वैयक्तिक लेखापरीक्षण निरीक्षणे

- विभागाकडून दुरुस्तीच्या कामांवर झालेल्या खर्चाच्या वसुलीतील विलंबामुळे सवलतदाराला ₹ 1.44 कोटींचा अनुचित लाभ आणि दुसऱ्या प्रकरणात राष्ट्रीय महामार्ग म्हणून अधिसूचित केलेल्या रस्त्याच्या लांबीच्या रुंदीकरणावर ₹ 3.48 कोटी टाळता येण्याजोगा खर्च लेखापरीक्षणात निदर्शनास आला.
- मूल्यवर्धित कर कार्यालयांच्या लेखापरीक्षणात कराच्या चुकीच्या दर आकारणीमुळे मूल्यवर्धित कर आणि त्यावरील व्याज ₹ 11.72 लाखांची कमी आकारणी दिसून आली. तसेच आणखी दोन प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्र मूल्यवर्धित कर अधिनियम, 2002 च्या कलम 30(3) अंतर्गत ₹ 47.06 लाखांची कमी व्याज आकारणी आणि कारखाना इमारतीच्या बांधकामात वापरल्या जाणाऱ्या इनपुट्सवर अयोग्य सेट-ऑफ मंजूर केल्यामुळे ₹ 21.56 लाखांचा जास्त परतावा दिसून आला.

- मुद्रांक शुल्क आणि नोंदणी विभागांतर्गत कार्यालयांच्या लेखापरीक्षणात एका प्रकरणात बांधलेल्या क्षेत्राचा विचार न केल्यामुळे, दोन प्रकरणांमध्ये नूतनीकरणाच्या कलमाचा विचार न केल्यामुळे आणि 11 प्रकरणांमध्ये बाजार मूल्याचे अवमूल्यन केल्यामुळे भाडेपट्टा विलेखाच्या 14 प्रकरणांमध्ये ₹ 6.72 कोटी मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी उघडकीस आली.
- तीन प्रकरणांमध्ये लेखापरीक्षणात मालमत्तेचे योग्य बाजार मूल्य किंवा मोबदला उत्पन्न विभागणी करारांमध्ये योग्यरित्या परिगणित न केल्यामुळे ₹ 2.02 कोटी मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी लक्षात आली. अन्य दोन प्रकरणांमध्ये महाराष्ट्र मुद्रांक अधिनियम, 1958 आणि वार्षिक विवरणपत्राच्या तरतुदी चुकीच्या पद्धतीने लागू केल्यामुळे/लागू न केल्यामुळे परिवहन विलेखामध्ये ₹ 0.97 कोटी मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी झाल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. तसेच एका प्रकरणात गहाण खताच्या एकत्रीकरणामुळे ₹ 0.30 कोटी मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी आणि रिलीझ डीडच्या एका प्रकरणात ₹ 0.23 कोटी मुद्रांक शुल्काची कमी आकारणी लक्षात आली.

प्रकरण III: व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: राज्य सार्वजनिक उपक्रम

महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादितच्या उज्ज्वल डिस्कॉम अॅश्रुरंस योजनेच्या (उदय) पूर्वीची आणि नंतरची कामगिरी

उदय योजनेच्या लेखापरीक्षणात हे उघड झाले की महावितरणला त्याच्या उच्च किंमतीच्या ऋणाची परतफेड करण्यासाठी योजनेंतर्गत महाराष्ट्र शासनाकडून ₹ 4,960 कोटी रक्कम मिळाली असली तरी विविध कार्यचालनात्मक मापदंड साध्य करण्यासाठी इतर कोणताही समर्पित निधी प्राप्त झाला नाही. परिणामी, महावितरणकडे त्याच्या स्वतःच्या संसाधनांद्वारे किंवा इतर केंद्र/राज्य योजनांतर्गत कार्यचालनात्मक मापदंड सुधारणे भाग पडले. महावितरणने शासन निर्णय (डिसेंबर 2016) नुसार ₹ 1,653 कोटींचा निधी उभारण्यासाठी हमी मिळविण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाशी संपर्क साधला (मार्च 2017), महाराष्ट्र शासनाने निधी उभारणीसाठी महावितरणला हमी देण्यास सहमती नाकारली. महावितरणची थकबाकी भरण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाच्या विभागांकडून कोणतीही दृढ वचनबद्धता नव्हती. एकूण तांत्रिक आणि व्यावसायिक तोटा अपेक्षित पातळीपर्यंत खाली आणण्याचे आपले उद्दिष्ट महावितरण साध्य करू शकले नाही. याउलट, मुख्यतः कृषी ग्राहकांकडून आणि राज्य शासनाच्या विविध विभागांकडून कमी संकलनामुळे महावितरणचा एकूण तांत्रिक आणि व्यावसायिक तोटा 2018-19 मधील 16.94 टक्क्यांवरून 2020-21 मध्ये 20.73 टक्क्यांपर्यंत वाढला होता.

अशा प्रकारे, उदय योजना राबवूनही महावितरणचे वित्तीय आणि कार्यचालनात्मक प्रत्यावर्तन साध्य करण्याचे मुख्य उद्दिष्ट साध्य झाले नाही.

'महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळातील ई-तिकीटिंग प्रणालीचे संगणकीकरण' वरील कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणाचे पाठपुरावा लेखापरीक्षण

'महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळातील ई-तिकीटिंग प्रणालीचे संगणकीकरण' वरील कार्यनिष्पादन लेखापरीक्षणाच्या पाठपुरावा लेखापरीक्षणातून असे दिसून आले आहे की सार्वजनिक उपक्रम समितीच्या शिफारशींचे दोन महिन्यांच्या विहित कालावधीत पूर्णपणे अनुपालन केले गेले नाही. लेखापरीक्षणात हे देखील उघड झाले की कराराची जाहिरात निश्चित करण्यात विलंब झाल्यामुळे तिकीटांच्या विक्रीवरील संभाव्य महसूली तोटा आणि इलेक्ट्रॉनिक तिकिट जारी करणाऱ्या मशीन¹ द्वारे विविध सवलतींशी संबंधित समस्यांचे निराकरण केले गेले नाही. इलेक्ट्रॉनिक तिकिट जारी करणारे मशीन आणि ऑनलाइन आरक्षण प्रणालीची अंमलबजावणी आणि देखरेख करण्यासाठी पूर्ण आणि विश्वासाह डेटा ठेवण्यासाठी पुरेशी इनपुट नियंत्रणे आणि प्रमाणीकरण तपासण्या नव्हत्या.

वैयक्तिक लेखापरीक्षण निरीक्षण

- महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळाद्वारे मंचर येथे स्वतःच्या धोरणाच्या विरोधात विद्यमान दोन डेपोंच्या 30 किमी मध्ये डेपोच्या बांधकामामुळे ₹ 4.05 कोटींचा निष्फळ खर्च झाला.

मुख्य शिफारशी

प्रकरण-II: व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: राज्य शासकीय विभाग

सार्वजनिक बांधकाम विभागाद्वारे हाती घेतलेली इमारती आणि रस्ते ठेवी कामे

1. शासन हे सुनिश्चित करू शकते की वापरकर्ता विभाग सार्वजनिक बांधकाम विभागाकडे वेळेत निधी जमा करेल जेणेकरून कामे विलंबाशिवाय कार्यान्वित होतील.
2. कामे वेळेवर पूर्ण करणे आणि पूर्ण केलेली कामे वापरकर्ता विभागांना सुपूर्द करणे हे शासन सुनिश्चित करू शकेल.
3. ठेव-अंशदान संनियंत्रण प्रणाली सुव्यवस्थित करणे आणि ठेवी कामांचे आंतरिक नियंत्रण आणि देखरेख प्रणालीचे बळकटीकरण हे शासन सुनिश्चित करू शकते.

¹ इलेक्ट्रॉनिक तिकिट जारी करणारे मशीन नावाच्या मशीनद्वारे वाहकाने बसमध्ये चढणाऱ्या प्रवाशांना जारी केलेल्या सर्व तिकीटांचे तपशील हस्तगस्त करण्यासाठी अनुप्रयोग (ऑप्लिकेशन) विकसित केले आहे.

वस्तू आणि सेवा कर ट्रांझिशनल क्रेडिट्स

1. लेखापरीक्षास अभिलेखे वेळेवर सादर करणे विभागाने सुनिश्चित करावे.
2. विभाग 2018 च्या अंतर्गत परिपत्रक क्रमांक 23A च्या तरतुदींवर पुनर्विचार करू शकतो आणि भांडवली वस्तूंवरील न घेतलेल्या इनपुट टॅक्स क्रेडिटवर स्पष्टीकरण जारी करू शकतो.
3. करदात्याद्वारे अनियमित/अतिरिक्त इनपुट टॅक्स क्रेडिटचा लाभ घेणे/उपयोग टाळण्यासाठी करदात्याद्वारे ट्रांझिशनल क्रेडिट मिळविण्यासाठी आवश्यक असलेल्या सर्व अटींचे पालन करणे विभागाने सुनिश्चित केले पाहिजे.
4. ट्रांझिशनल क्रेडिटच्या अनियमित अतिरिक्त लाभाच्या वसुलीसाठी संबंधित करदात्याला डिमांड नोटीसेस जारी करण्यासाठी विभागाने कारवाई सुरू करणे आवश्यक आहे.

वस्तू आणि सेवा कर परतावा

1. अर्ज संदर्भ क्रमांक तयार करण्यापूर्वी आणि परतावा आदेश जारी करण्यापूर्वी इलेक्ट्रॉनिक क्रेडिट/कॅश लेजरमध्ये डेबिट करणे विभागाने सुनिश्चित केले पाहिजे.
2. विभागाने लेखापरीक्षासाठी मागणी केलेल्या अभिलेखे/विवरणांची उपलब्धता आणि सादारीकरणाची खात्री करावी.
3. योग्यरित्या आणि वेळेवर परतावा प्रकरणे निकाली काढण्यासाठी कोडल तरतुदी आणि शासनाद्वारे वेळोवेळी जारी केलेल्या सूचनांचे अनुपालन सुनिश्चित करावे.

प्रकरण III: व्यवहारांचे लेखापरीक्षण: राज्य सार्वजनिक उपक्रम

महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादितच्या उज्ज्वल डिस्कॉम अॅश्युरंस योजनेच्या (उदय) पूर्वीची आणि नंतरची कामगिरी

1. स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि विभागांकडून महावितरणची सार्वजनिक जलप्रदाये आणि पथदिवे यांच्या संदर्भात सर्व विद्युत थकबाकी निर्धारित वेळेत भरली गेली हे शासन सुनिश्चित करेल.
2. महावितरणने डीटी मीटरिंग, फीडर सेग्रीगेशन मोहीम पूर्ण करावी आणि बिलिंग आणि संकलन कार्यक्षमता सुधारून एकूण तांत्रिक आणि व्यावसायिक तोटा 15 टक्के किंवा त्यापेक्षा कमी करावा.